

طی سه دهه اخیر فعالیت‌های گسترده‌ای در ترکیه در زمینه ترجمه قرآن کریم به ترکی استانبولی صورت گرفته است. در این مدت، علاوه بر احیای ترجمه‌های کهن به شیوه تحقیق و ویرایش و یا بازنویسی کردن آنها به ترکی امروزی، ده‌ها ترجمه نواز قرآن کریم انجام شده است.^۱

اهتمام به عرضه ترجمه‌هایی جدید از قرآن کریم به زبان ترکی پس از سال ۱۹۸۰ و نیز مقایسه میان تیراژ چاپ ترجمه‌های این دوره با دوره‌های قبل می‌تواند نشانگر تأثیر نهضت بیداری اسلامی باشد که با انقلاب اسلامی ایران در میان مردم ترکیه جان تازه به خود گرفت؛ چرا که در این مدت محدود بیش از ۴۵ ترجمه کامل از قرآن کریم منتشر شده است که این آمار تقریباً با تمام آنچه پیش از این تاریخ به عنوان ترجمه قرآن به ترکی منتشر شده است برابری می‌کند.^۲

برای شناخت بهتر این رویکرد باید تاریخ ترجمه قرآن کریم به ترکی استانبولی را مورد

۱. در سال‌های اخیر ترجمه و تفسیر حمدی یازر المالیلی که مربوط به سال‌های ۸-۱۹۳۴ است، یک‌بار با ویرایش و تحقیق آقای دجانه جندی اوغلو و بار دیگر با بازنویسی هییتی زیر نظر آقای علی بولاچ در تیراژ بالا منتشر شده است. همچنین ترجمه دیانت که مربوط به سال‌های ۱۹۶۰ به بعد است به طور مکرر چاپ شده است.

۲. در این سنجش، ترجمه‌های خطی قرآن کریم مورد نظر نبوده است.

مطالعه قرار دهیم. با نگاهی به گذشته می توان تاریخ ترجمه قرآن کریم به ترکی استانبولی را به چهار دوره به صورت زیر تقسیم کرد:

الف) از بدو تأسیس دولت عثمانی تا اعلان مشروطیت دوم (۱۵۱۶-۱۹۰۸ میلادی)

ب) از اعلان مشروطیت دوم تا برپایی نظام جمهوری (۱۹۰۸-۱۹۲۳)

ج) از برپایی نظام جمهوری تا پایان دوره تک حزبی (۱۹۲۳-۱۹۴۶)

د) از دوره تعدد احزاب تا کنون (۱۹۴۹-۲۰۰۱)

ما ضمن اشاره به ساختار فکری هر دوره، علل گرایش به ترجمه قرآن و مخالفت با آن را بررسی خواهیم نمود.

• الف. از تأسیس دولت عثمانی تا اعلان مشروطیت دوم (۱۵۱۶-۱۹۰۸م)

علی رغم گستردگی این دوره، فعالیت قابل توجهی در آن در رابطه با ترجمه قرآن ثبت نشده است. گرچه برخی از فهرست نویسان تعداد ترجمه های ترکی را در عهد سلاطین عثمانی بیش از ۳۰ مورد ذکر نموده و حتی برخی آن را متجاوز از شصت ترجمه دانسته اند، ولی این آثار در جامعه آن زمان مورد توجه قرار نگرفته و تا اعلام مشروطیت اول در سال ۱۸۳۹ هیچ کدام از آنها به طبع نرسیده است.

اولین ترجمه چاپی قرآن کریم به زبان ترکی در دوره عثمانی، در سال ۱۸۴۱ یعنی دو سال پس از اعلان مشروطیت اول به نام ترجمه تفسیر تبیان منتشر شده است. اعلان مشروطیت مبدأ گسترش جریان غرب گرایی و ملی گرایی و افول خلافت عثمانی شمرده می شود.

عدم استقبال علما و دانشمندان دوره عثمانی از ترجمه قرآن کریم به حدی بوده است که مخالفان ترجمه قرآن کریم بعدها آن را به عنوان دستاویزی برای نفی مشروعیت ترجمه قرآن و ناسازگاری آن با اهداف اسلامی تلقی کردند. به عنوان مثال، در مجله سبیل الرشاد که اوایل اعلام جمهوریت در ترکیه (۱۹۲۴م) منتشر می شد، به قلم یکی از نویسندگان آن آمده است:

«مدتی است که ترجمه قرآن کریم و نشر آن مُد شده است. جای شگفتی است اولین کسی که به این کار اقدام نموده یک نفر مسیحی به نام زکی مگامز است. وی پس از آشکار شدن هویتش از نشر ترجمه خود منصرف شد. پس از او صاحب کتابخانه جهان، آقای مهران افندی که یک ارمنی است، با شتاب، چاپ ترجمه دیگری از قرآن به زبان ترکی را آغاز نمود و در مدتی کوتاه این کار را به پایان برد و آن

را به نام قرآن ترکی منتشر نمود. تعبیر «قرآن ترکی» کاملاً اشتباه است. علمای اسلام به کار بردن عنوان «قرآن ترکی» برای ترجمه قرآن را کفرآمیز، یعنی موجب خروج گوینده آن از دین می‌دانند. به هر حال، از بررسی سود و زیان ترجمه قرآن که بگذریم، آنچه به نام ترجمه منتشر نموده‌اند پر از اشتباهات و تحریفات است، و این خود خطری است که قرآن را تهدید می‌کند. علمای اسلام که قرن‌ها عمر خود را وقف خدمت به اسلام نمودند و از هیچ کاری در این زمینه دریغ نکردند، چرا تاکنون ترجمه‌ای از قرآن عرضه نکرده‌اند و تنها غیر مسلمانان وارد این میدان شده‌اند؟ این خود برای ما می‌تواند خیلی چیزها را روشن کند. خلاصه اگر ترجمه قرآن امری مفید برای دین بود بزرگان اسلام این فعالیت را به غیر مسلمانان واگذار نمی‌کردند.^۱

در مقابل، موافقان ترجمه قرآن کریم نیز عدم توجه سلاطین عثمانی به ترجمه را این گونه مورد انتقاد قرار داده‌اند:

«استبداد دوران سلطنت از ترجمه قرآن به ترکی وحشت داشت. چون ممکن بود بی‌اساس بودن اصل خلافت و تقدس بیش از حدی که خلفا به خود نسبت می‌دادند معلوم شود و لذا از این کار پرهیز می‌کردند.»^۲

و در جای دیگر، همین نویسنده که خود نیز مترجم قرآن است، چنین می‌نویسد:

«در دوران سلطنت نامشروع، به این نیاز پاسخ داده نشد و زمینه و امکان آن هم نبود، چون کسانی که مدعی مسند قدرت، تقدس فوق العاده و غیر مسئولانه از طرف خدا بودند، از آگاهی مردم از معانی حقیقی قرآن هراس داشتند.»^۳

به نظر می‌رسد که عوامل دینی، اجتماعی و سیاسی در عدم توجه لازم به ترجمه قرآن کریم به زبان ترکی در دوره عثمانی، دخالت داشته است. فتوای برخی از علمای دوره عثمانی مبنی بر عدم مشروعیت ترجمه قرآن کریم و ترس از سوء استفاده دشمنان اسلام از ترجمه قرآن برای ضربه زدن به دین، ولو از راه عرضه ترجمه‌های نادرست، و همچنین خدشه‌دار شدن موقعیت علما به عنوان مرجع فکری و دینی مردم به سبب استفاده مستقیم آنها از ترجمه‌های قرآن کریم به عنوان عوامل دینی در این زمینه قابل بررسی است.

از سوی دیگر، مبتنی بودن نظام تعلیم و تعلم در دوره عثمانی بر آموزش قرآن کریم، و

۱. مجله سبیل الرشاد، شماره ۱۸، ۱۹۲۴م، استانبول.

۲. سید سلیمان توفیق الحسینی «ترجمه شریفه»، ۱۹۲۷م.

۳. همان، ۱۹۲۶م.

رواج زبان عربی در میان عموم تحصیل کرده‌ها و عدم استفاده از زبان ترکی به عنوان زبان علمی را می‌توان از دیدگاه اجتماعی عاملی برای عدم احساس نیاز به ترجمه قرآن برشمرد. اما در مورد عامل سیاسی باید به ممنوعیت ترجمه قرآن کریم از سوی برخی از سلاطین عثمانی نظیر سلطان عبدالحمید دوم اشاره نمود.

به هر حال، مساعد نبودن زمینه فکری و سیاسی برای ترجمه قرآن کریم در دوره عثمانی امری مسلم است، و این را تنها با عدم گسترش صنعت چاپ و نبودن تقاضا به علت عدم گسترش تعلیم و تعلم در سطح عموم نمی‌توان توجیه نمود، بلکه واقعیت تاریخی خلاف این را اثبات می‌کند، زیرا صنعت چاپ رسماً در سال ۱۷۲۶ و به صورت غیر رسمی مدت‌ها پیش از این وارد ترکیه عثمانی شده بود، در صورتی که چاپ ترجمه قرآن برای اولین بار در سال ۱۸۴۱ صورت گرفته است.^۱

• ب. از مشروطیت دوم تا اعلان جمهوریت (۱۹۰۸-۱۹۲۳)

اعلام مشروطیت دوم (۱۹۰۸) که پس از گسترش افکار ملی‌گرایی و غرب‌گرایی و ضعف فزاینده دولت عثمانی صورت گرفت، زمینه را برای طرح افکار به اصطلاح نوگرایانه در همه موضوعات دینی، فرهنگی و سیاسی فراهم ساخت. بحث در مورد مفید یا مضر بودن ترجمه قرآن کریم یکی از بحث‌های مورد توجه مطبوعات آن دوره بوده است. ملی‌گرایان که پرچمداران مخالفت با روش‌های سنتی سلطنت عثمانی بودند، به شدت از لزوم ترجمه قرآن کریم حمایت می‌کردند، بلکه آن را یک ضرورت برای پیشرفت ملی به شمار می‌آوردند:

«پس از انقلاب ۱۹۰۸، چون ملی‌گرایی در میان ترک‌ها به تقلید و پیروی از دیگر ملت‌های مسلمان به وجود آمد، کم‌کم بحث و نزاع درباره لزوم ترجمه ترکی قرآن نیز شروع شد».^۲

۱. صنعت چاپ در سال ۱۴۴۰م در اروپا اختراع شد و در سال ۱۵۱۶ قالب حروف عربی نیز تهیه گردید، ولی قبل از صدور فتوای شیخ الاسلام و فرمان سلطان مبنی بر اجازه استفاده از آن، کسی از ترک‌ها در سال ۱۱۳۹ / ۱۷۲۶م اقدام به تأسیس چاپخانه نکرده است. البته خارجی‌های مقیم استانبول از جمله ایرانیان با استفاده از قوانین مربوط به خارجیان، با تأسیس چاپخانه، به چاپ و نشر قرآن کریم و کتاب‌های دیگر اقدام می‌کردند. ر.ک. مصطفی نوری پاشا، نتایج الوقوعات، ج ۳، ص ۱۳۰ به نقل عثمان کسبک اوغلو، مقدمه ترجمه قرآن کریم.

۲. عثمان ارگین، تاریخ معارف ترکیه، ۱۶۰۶، استانبول، ۱۹۴۳.

طرفداران ترجمه قرآن به ترکی در این دوره آن را جزو یک طرح گسترده برای ایجاد اصلاحات در دین می‌دانستند و با مقایسه وضع ترکیه با کشورهای غربی در قرون وسطا، اصلاح ساختارهای دینی را لازمه پیشرفت قلمداد می‌کردند؛ حتی کسانی را که در این راه قدم برمی‌داشتند به عنوان **مارتین لوتر اسلام** می‌ستودند. یکی از نویسندگان این دوره در کتاب خود به نام راه‌های نجات و اعتلای ترکیه چنین می‌نویسد:

«در میان مسیحیان یک نفر حقیقت‌خواه و مجدد ظهور کرد و انجیل را ترجمه نمود. از زمانی که مردم انجیل را فهمیدند، حلقات زنجیر گران اسارت از هم گسست. کسانی که به عنوان نمایندگان خدا مطرح بودند، کوچک و خدایان انجیل بزرگ شدند، و در نهایت مردم موفق به شکستن حلقه‌های اسارت فکر و وجدان شدند. مارتین لوتر اسلام در آسیا ظهور کرده است. این شخص مجدد و مجاهد موسی قازانلی افندی (موسی جاراالله) است. او در حال ترجمه قرآن به زبان ترکی است، و این مسئله، آزادی فکر و وجدان اسلامی از اسارت را مزده می‌دهد. او مسلمانی از اهل روسیه است و گامی در راه رسیدن به حقیقت دین برداشته است و ما هم باید از او پیروی کنیم».^۱

یکی دیگر از نویسندگان این دوره، درباره لزوم اصلاحات دینی این گونه اظهار نظر می‌کند:

«یکی از عوامل مهم پیدایش ملیت‌ها اصلاحات دینی است. برخی از مؤلفین آلمانی به حق ادعا نمودند که نهضت اصلاحات دینی مبدأ پیدایش هویت ملی است. در اروپا حرکت اصلاح دینی یعنی تأسیس مذهب پروتستان موجب قطع ارتباط ملت‌ها از رم گردید و زبان مادری را وارد معبدها نمود، و این در بیداری مردم خیلی مؤثر بود. موضوعی که در این رابطه برای ما نیز خیلی مهم است ورود زبان مادری به معبدهاست».^۲

ضیاء گلکاپ از نظریه پردازان معروف نظام جمهوریّت بر محور ملی‌گرایی در ۱۹۱۸ در اشعار معروف خود اندیشه مزبور را این گونه تبیین می‌کند:

«کشوری که در مسجدش اذان را به ترکی گویند،
و روستایی هم بفهمد معنای اذکار نماز را،
کشوری که در مکتبش قرآنی ترکی خوانده شود،
کوچک و بزرگ همه دریابند فرمان خدا را،
ای فرزند ترک! بدان همان جاست وطن تو».^۳

۱. هشام ناهید، راه‌های نجات و اعتلای ترکیه، ص ۲۱۳، استانبول، ۱۳۳۱.
۲. حمیدالله صبحی، راه کوهستانی، ص ۱۷۲، چاپ دوم، ۱۹۲۹، استانبول.
۳. ضیاء گلکاپ، مجموعه آثار، ص ۱۱۳.

وی در کتاب اصول پان ترکیسم خود در فصل ملی‌گرایی دینی، ابعاد دیگر طرح ملی نمودن دین اسلام را این‌گونه بیان کرده است:

«بان ترکیسم دینی، یعنی کتب دینی و خطبه‌ها و سخنرانی‌ها باید به زبان ترکی باشد... امام اعظم (ابوحنیفه) حتی قرائت سوره‌های قرآنی در نماز را به زبان ملی جایز شمرده است، چون بهره‌مندی از عبادت وابسته به فهم ادعیه و اذکار آن است. پس برای ایجاد نشاط و وجد لازم در عبادت – غیر از قرائت‌های واجب – باید قرائت قرآن و هر نوع دعا و مناجات که پس از آیین‌های عبادی صورت می‌گیرد و همچنین خطبه‌ها (ی نماز جمعه) به ترکی باشد.»^۱

در این دوره علاوه بر ترجمه‌های منتخب و ناقص که از سوی نشریات و مطبوعات به چاپ می‌رسید، دو ترجمه کامل به نام‌های تفضیل البیان (۱۹۰۸) و نور البیان (۱۹۲۱) منتشر شده است.

• ج. پس از تأسیس جمهوریت

دوره تک حزبی (از سال ۱۹۲۳-۱۹۴۶)

در این دوره، نوگرایان و اصلاح طلبان عرصه دینی، با پشتیبانی نسبی افکار عمومی که تحت تأثیر گرایش‌های ملی‌گرایی قرار داشت، قدرت سیاسی را در دست گرفته بودند و بدون هیچ واژه‌ای افکار و مقاصد خود را مطرح می‌کردند و برای اجرای آنها، با استفاده از ابزار قدرت، اقدامات لازم را انجام می‌دادند. مصطفی کمال آتاتورک به عنوان اولین رئیس جمهوری ترکیه پس از الغای سلطنت عثمانی، برای اجرای طرح ملی‌سازی دین – که تنها با ایجاد تغییرات اساسی در آن و به طور مشخص تغییر دادن شکل عبادات به ویژه جایگزینی ترجمه سوره‌های قرآنی به جای اصل آن، ممکن بود – بر مسئله ترجمه قرآن کریم به ترکی اصرار می‌ورزید.

رفقی آتای از دوستان آتاتورک در کتاب خود به نام آتاتورک‌گرایی چیست؟ می‌نویسد:

«آخرین آرزوی مصطفی کمال آتاتورک، پس از ترکی‌سازی اذان، تبدیل دیگر عبادات به ترکی و در نتیجه آزاد نمودن اندیشه ترک از اسارت اندیشه عرب‌ها بود.»^۲

۱. ضیاء گلکاپ، اصول پان ترکیسم، بخش دوم، ص ۱۶۳-۱۶۴.

۲. رفقی آتای، آتاتورک‌گرایی چیست؟، ص ۴۷، استانبول، ۱۹۶۶.

در این دوره، علاوه بر ترجمه‌هایی که توسط اشخاص عرضه می‌گردید، و این کار از سوی دولت مورد تشویق قرار می‌گرفت، در فوریه ۱۹۲۵ میلادی، یعنی حدود یک سال و نیم پس از اعلام جمهوریت، به دستور آتاتورک و با اختصاص بودجه خاصی از سوی مجلس ملی ترکیه، ترجمه قرآن کریم به ترکی رسماً آغاز شد. نخست این کار توسط سازمان دیانت طی قراردادی به آقای محمد عاکف، ادیب و شاعر ملی معروف ترکیه واگذار گردید. محمد عاکف - چنان که از اشعارش به ویژه سرود ملی ترکیه پیداست - مخالف جریان غرب‌گرایی بود. وی پس از آن که احساس نمود که ممکن است ترجمه وی مورد سوء استفاده قرار گیرد، قرارداد خود با سازمان دیانت ترکیه را فسخ کرد و آنچه را به عنوان حق الترجمة دریافت کرده بود به سازمان دیانت بازگردانید و از پایان دادن به کار خودداری کرد و علی‌رغم پیگیری‌هایی که به دستور شخص آتاتورک انجام شد، از تحویل ترجمه خود به مسئولان سازمان دیانت امتناع ورزید.^۱

با انصراف محمد عاکف از تحویل ترجمه خود، کار ترجمه قرآن نیز مانند تفسیر به آقای المالیلی حمدی یازر واگذار شد. وی قبلاً طی قراردادی با سازمان دیانت ترکیه، نگارش تفسیر قرآن کریم به زبان ترکی را برعهده گرفته بود. ترجمه و تفسیر او طی سال‌های ۱۹۳۵-۱۹۳۸، تحت عنوان زبان قرآن و دین حق تعالی در نه جلد منتشر شد.^۲

نکته‌ای که این‌جا از دیدگاه تاریخی درخور تأمل و بررسی است شناخت اهداف آشکار و پنهان بنیان‌گذاران جمهوری ترکیه و در رأس آنها مصطفی آتاتورک در عرصه ترجمه قرآن کریم به زبان ترکی استانبولی است. این‌جا این سؤال مطرح است که با وجود این که ضدیت با مظاهر دینی و مذهبی در سرلوحه کارهای آنان قرار داشته است، چگونه موضوع ترجمه قرآن کریم به ترکی استانبولی را پی‌گیری نموده‌اند؟

در پاسخ این پرسش به چند نکته می‌توان اشاره نمود:

(۱) دادن نمود ملی به مظاهر و شعائر دینی برای تقویت هرچه بیشتر پایه‌های پان‌ترکیسم

۱. مدهاد جمال کونای، یادنامه پنجاهمین سالگرد محمد عاکف، سال ۱۹۹۳، آنکارا.

۲. ترجمه و تفسیر آقای المالیلی حمدی یازر با احاطه کامل بر کتب معتبر لغت و تفسیر تألیف شده و از قوت علمی برخوردار است، به طوری که همواره به صورت منبع در ترجمه‌های بعدی قرآن مورد استفاده قرار گرفته است. ارزیابی این ترجمه از دیدگاه علمی و دینی و آثار و نتایج اجتماعی، خصوصاً مغایرت اهداف مؤلف آن با اهداف دولت و ملی‌گرایان، خود بحثی جداگانه می‌طلبد که این‌جا ما وارد آن نمی‌شویم.

نگاهی به تاریخ ترجمه قرآن کریم... ۹۱ □

و گسستن پیوندهای عمیق فکری ترک‌ها با دیگر مسلمانان. این هدف توسط رهبران فکری ملی‌گرایان بارها و بارها دنبال شده است. از آن جا که ما قبلاً به این موضوع اشاره کردیم، از توضیح بیشتر در این زمینه صرف‌نظر می‌کنیم.

۲) ایجاد تغییرات بنیادین در اعتقادات مردم و از بین بردن تقدس قرآن کریم در نظر آنان. برداشت‌های رهبران جدید ملی‌گرا از دین اسلام به حدی ناقص بود که اسلام را مانند مسیحیت فاقد محتوای عمیق علمی می‌پنداشتند. آنان با این برداشت تصور می‌کردند که اگر متون دینی به ترکی ترجمه شود، خود مردم با پی‌بردن به واقعیت دین از آن فاصله خواهند گرفت.

آتاتورک در مصاحبه با خبرنگار *Vossisch Zeitung* در تاریخ ۱۹۲۹/۱۱/۳۰ چنین اظهار می‌دارد:

«اخیراً دستور دادم که قرآن را ترجمه کنند، و این اولین بار است که قرآن به ترکی ترجمه می‌شود. در مورد ترجمه کتابی راجع به زندگانی محمد (صیح بخاری) نیز دستور صادر کرده‌ام، تا مردم بفهمند که آنچه وجود دارد چیزی جز تکرار مکررات نیست و رجال دینی تنها به پرکردن شکم خود می‌اندیشند. کسی طرفدار بسته شدن مساجد نیست، ولی از این که آنها به این صورت خالی (و بدون استفاده) مانده‌اند تعجب نمی‌کنید؟ چوبان‌ها تنها خورشید، ابر و ستارگان را می‌شناسند. روستاییان همه جای جهان هم تنها همینها را می‌شناسند. چرا که محصولات کشاورزی حاصل شرایط جوی زمین است. ترک‌ها تنها طبیعت را مقدس می‌شمارند.»^۱

همچنین حدود هفت سال بعد، زمانی که آتاتورک هنوز زنده بود (۱۷-۱۸ / شباط / ۱۹۳۷) در مقاله‌ای که به قلم شخصی به نام *یورگی باسماز اوغلو* در آتن منتشر شد، اهداف ترجمه قرآن به ترکی از دیدگاه آتاتورک کاملاً متفاوت با آنچه مردم متدین انتظار داشتند بیان گردید. وی در نوشته خود آورده است:

«تعصب کورکورانه و تصوف که روزگاری موجب تقویت امپراطوری عثمانی شده بود، اخیراً به عاملی برای از هم پاشیده شدن آن مبدل شده است. بنا به دیدگاه مصطفی کمال، معارف این امپراطوری برگرفته از عناصر خارجی و غیر بومی است و مربوط به خود کشور و ترک‌ها نیست. به همین جهت مصطفی کمال درصدد دور ساختن کشور از تأثیرات دینی است؛ چنان که خود وی اظهار داشته است که این کار را تنها به کمک قوانین انجام نداده، بلکه با ترجمه قرآن به زبان ترکی امکان

۱. سخنان و بیانات آتاتورک (۱۹۱۸-۱۹۳۸)، مؤسسه تاریخ، آنکارا.

دسترسی همگان را به آن فراهم ساخته است. در نتیجه کسانی که این کتاب را می‌خوانند، عدم کفایت مسائل فلسفی آن را برای پاسخگویی به نیازهای شهروندان یک کشور عصری (پیشرو) در می‌یابند.^۱

۳) استفاده از دین به عنوان ابزار در پیشبرد مقاصد سیاسی.

آتاتورک در تاریخ ۷ شباط ۱۹۲۳ در سخنرانی خود در جامع پاشا در شهر بالیکسر گفت:

«آقایان! مساجد برای راست و خم شدن بدون این که مردم حتی صورت یکدیگر را ببینند ساخته نشده است. مساجد علاوه بر این که برای اطاعت و عبادت ساخته شده، برای اندیشه درباره آنچه برای دین و دنیا لازم است، یعنی برای مشورت نیز ساخته شده است.»^۲

هرچند هدف اصلی آتاتورک در این سخنان بیان لزوم ایراد خطبه‌های نماز جمعه به زبان ترکی است که تا آن زمان به زبان عربی ایراد می‌شده، ولی نباید فراموش کرد که طرح تهیه و تدوین خطبه‌های نماز جمعه و ترجمه قرآن کریم و صحیح بخاری به ترکی تقریباً همزمان و به عنوان طرح‌های مکمل یکدیگر با اختصاص بودجه خاصی از سوی مجلس شورای ملی ترکیه و همگی در چهارچوب یک هدف و برنامه شروع و اجرا شده است. باید توجه داشت که اعلام چنین سیاستی در مورد نقش مساجد توسط آتاتورک که چندان با سیاست‌های کلی و اصول نظام لائیک سازگار نیست، در شرایط ضعف این نظام ابراز شده و با تغییر شرایط، این سیاست‌ها نیز شکل دیگری به خود گرفته است.

۴) تضعیف پایگاه علما و روحانیان در میان مردم.

حافظ یاشار اوکور، که در ترویج قرائت ترجمه قرآن کریم به جای اصل آن در اجتماعات مهم نقش قابل توجهی از سوی آتاتورک بر عهده گرفته بود، درباره فلسفه این کار این‌گونه اظهار نظر می‌کند:

«آتاتورک با اذان ترکی، قرآن ترکی، خطبه ترکی و تکبیر ترکی می‌خواست در دین دگرگونی اساسی به وجود آورد. این دگرگونی، رهایی محراب مقدس از دست جهل و سپرده شدن آن به دست اهلش را محقق می‌ساخت. او در سخنرانی‌های مختلف خود ضمن اشاره به این موضوع اظهار می‌نمود که خیلی از جهال با پوشیدن لباس علم قرآن را اشتباه می‌خوانند. اگر قرآن به ترکی خوانده شود، همه این

۱. دجانہ جندی اوغلو، قرآن ترکی و ایدئولوژی جمهوریت، ص ۶۳.

۲. سخنان و بیانات آتاتورک، بخش دوم، ص ۹۸، آنکارا.

اشکالات خود به خود رفع خواهد شد.^۱

جمله «رهایی محراب مقدس از دست جهل و سپرده شدن آن به دست اهلش...» از آن خود آتاتورک است. حافظ یاشار در جای دیگری این سخن را به طور مستقیم از او نقل کرده است.^۲

یکی از ویژگی‌های این دوره اجرای طرح ملی‌سازی دین است که پایه‌های فکری آن در دوره مشروطیت دوم ریخته شد و برنامه عملی آن توسط رشید غالب نماینده مجلس از شهر آیدین و سپس وزیر معارف در دولت آتاتورک، تهیه گردید. وی در مقدمه طرح خود نخست ادعای خود را مبنی بر این که حضرت محمد(ص) در اصل عرب نبوده، بلکه از ریشه ترک بوده است مطرح می‌کند و اظهار می‌دارد که دین اسلام دین ملی ترک‌هاست، زیرا حضرت محمد(ص) از نسل ابراهیم(ع) بوده و نسبت ابراهیم(ع) به قوم سومر می‌رسد که از نظر مطالعات زبان‌شناسی آنان با ترک‌ها اشتراکاتی داشته‌اند. علاوه بر این، اصول وضع شده توسط ابراهیم(ع) مانند یکتاپرستی و تسامح، شبیه اعتقادات ترک‌هاست، و این ترک بودن ابراهیم را تقویت می‌کند. سپس وی با اشاره به ارتباط زبان با ملیت از یک سو، و ارتباط زبان با دین از سوی دیگر، بر لزوم ترکی‌سازی ادعیه و کتب دینی تأکید می‌کند. با پذیرش این طرح توسط آتاتورک و مشخص نمودن مراحل اجرای آن، به دستور آتاتورک اجرای آن مبنی بر تغییر اذان، اقامه، نمازها و خطبه‌ها و قرائت‌های معمول قرآن در مساجد به زبان ترکی، در ماه رمضان ۱۹۳۲ شروع می‌شود.

آتاتورک برای اعلام این طرح و نظارت بر اجرای آن، از آنکارا به استانبول آمد و با گردآوری برخی از حافظان معروف قرآن کریم که مؤذن و قاری رسمی بودند، آنان را در زمینه اجرای طرح توجیه کرد. وی در یکی از این جلسات با دادن ترجمه‌ای ترکی از قرآن کریم به آنان اظهار داشت:

«باید در مساجد قرآن ترکی بخوانید. این یک نسخه قرآن (ترجمه قرآن) است که به هر یک از شما می‌دهیم. شاید این ترجمه، چندان خوب نباشد، چون از عربی به فرانسوی و از فرانسوی به ترکی ترجمه شده است. قرآن ترکی توسط یک هیئت دارای صلاحیت لازم در آنکارا در دست تهیه است.»

۱. حافظ یاشار اوکور، پانزده سال با آتاتورک - خاطرات دینی، ص ۱۲-۱۵.

۲. رک: سعدی بوراک، آتاتورک و دین، ص ۷۰.

پس از این باید اینها در مساجد و نمازها خوانده شود.»

در همین جلسه به هر یک از حاضران یک جلد ترجمهٔ جمیل سعید که برگردان ترکی *Le Koran* ترجمهٔ یک خاورشناس به نام کازیمیرسکی بود داده شد.^۱ اجرای این برنامه تا آخر دورهٔ تک حزبی با زور سرنیزه ادامه یافت، ولی معارضه و تضاد کامل این طرح با عقاید و خواسته‌های مردم سبب شد که به مجرد برکنار شدن استبداد، طرح مزبور نیز متوقف شود.

• مهم‌ترین ترجمه‌های منتشر شده در این دوره

ترجمهٔ جمیل سعید (۱۹۲۴)، محمد وهبی (۱۹۲۶)، احمد جودت پاشا (۱۹۲۷)، اسماعیل حقی از میرلی (۱۹۲۷)، عمر رضا دوغروول (۱۹۳۲) و المالیلی حمدی یازر (۱۹۳۵-۸) از مهم‌ترین ترجمه‌های منتشر شده در این دوره‌اند. ذکر این نکته لازم است که در طول سال‌های ۱۹۳۸ تا ۱۹۴۸ ترجمه‌ای از قرآن منتشر نشده، و این شاید به علت مبارزهٔ آشکار عصمت اینونو، خلیف آتاتورک، با تمام مظاهر دین بوده است؛ تا آن جا که در زمان او بیشتر مساجد بسته شد و در اثر ایجاد خفقان، زمینه هر نوع فعالیت فرهنگی به نام اسلام - ولو به شکل ظاهری - از بین رفت.

• د. پس از تأسیس جمهوریت

دورهٔ تعدد احزاب (۱۹۴۶-۲۰۰۱)

در این دوره با به قدرت رسیدن حزب دموکرات، آزادی‌های مذهبی محدودی به وجود آمد و اجازهٔ انجام فریضهٔ حج، تغییر اذان به عربی و دایر شدن کلاس‌های آموزش قرآن به صورت محدود زیر نظر سازمان دیانت داده شد. این آزادی از دیدگاه مردم ترکیه به عنوان نقطهٔ عطفی در رهایی از دوران تاریک استبداد ضد دینی تلقی گردید. در سال‌های نخست این دوره نیز بحث‌هایی در زمینهٔ مشروعیت ترجمهٔ قرآن به زبان ترکی مجدداً در مطبوعات مطرح شد، ولی شدت نیاز فکری مردم به قرآن و معارف آن، و وجود ترجمه‌های متعدد به

۱. دجانہ جندی اوغلو، قرآن ترکی و ایدئولوژی جمهوریت، ص ۸۳

زبان‌های دیگر و فتوای علمای کشورهای مختلف مبنی بر جواز ترجمه، شکی در لزوم ترجمه قرآن کریم به زبان ترکی باقی نگذاشت؛ به همین سبب چیزی نگذشت که ترجمه‌هایی جدید از قرآن یکی پس از دیگری انتشار یافت. این حرکت با گسترش نهضت بیداری اسلامی در جهان اسلام و ترجمه آثار مختلف از مودودی، سید قطب و دیگران که مسلمانان را به تمسک به قرآن فرا می‌خواند، ابعاد تازه‌ای به خود گرفت.

• برخی از ترجمه‌های منتشر شده در این دوره

حسن بصری چانتای (۱۹۵۳)، عبدالباقی گلپنارلی (۱۹۵۵)، اسماعیل حقی (۱۹۵۷)، عثمان نبی اوغلو (۱۹۵۷)، شمس‌الدین یشیل (۱۹۵۸)، حسین آتای و یاشار اوکتای (۱۹۶۱)، سعدی ارماک (۱۹۶۲)، عمر نصوحی بیلمن (۱۹۶۳)، فکری یاوز (۱۹۶۹)، سلیمان آتش (۱۹۷۵)، عبدالله آیدین (۱۹۷۵)، علیرضا ساغمان (۱۹۸۰)، جلال یلدرم (۱۹۸۲)، علی بولاچ (۱۹۸۳)، انور بایتان (۱۹۸۴)، علی آرسلان (۱۹۸۴)، علی اوزک و... (۱۹۸۷)، بشیر اریارسوی (۱۹۸۷)، عثمان کسبک اوغلو (۱۹۸۸)، احسان آتاسوی (۱۹۸۹)، احمد داود اوغلو (۱۹۹۱)، یاشار نوری اوزتورک (۱۹۹۳)، حسین آتای (۱۹۹۴)، جاهد کویتاک و احمد آرترک (۱۹۹۶)، کریم آیتکین (۱۹۹۶)، احمد اسرار (۱۹۹۷)، احمد وارول (۱۹۹۷)، شعبان بیرش (۱۹۹۸)، سیتگی گوله (۱۹۹۹)، ادیب یوکسل (۲۰۰۰)، محمد حمیدالله (۲۰۰۱) رئوف پهلوان (۲۰۰۲).
پیروزی انقلاب اسلامی در ایران را باید آغاز دوره جدید توجه به قرآن کریم در ترکیه به شمار آورد. عرضه ترجمه و تفاسیر جدید از قرآن و همچنین تجدید چاپ ترجمه‌های قبلی و توجه به علوم قرآنی در این دوره (پس از سال ۱۹۸۰ تاکنون) چنان ابعاد گسترده‌ای به خود گرفته است که به هیچ وجه قابل مقایسه با دوره‌های قبلی نیست. برای روشن شدن این رویکرد به جدولی که در پایان این مقاله درج شده است رجوع کنید.

البته باید این نکته را هم در این جا یادآور شویم که توجه به ترجمه قرآن کریم در این دوره، با صرف نظر از تلاش‌های محدود برخی بدخواهان، نه تنها از بُعد منفی ملی‌گرایی به دور است، که جزئی از نهضت بازگشت به قرآن و اسلام و نتیجه احیای تفکر اسلامی در میان اندیشمندان و متفکران جامعه به شمار می‌رود.

آمار ترجمه‌ها و تفاسیر ترکی قرآن کریم که طی سال‌های ۱۹۲۳-۱۹۹۵ منتشر شده و در سمپوزیوم قرآن کریم در استانبول ارائه گردیده است.^۱ علامت x (کوچک) نشانگر تعداد ترجمه‌ها، و علامت X (بزرگ) نشانگر تعداد تفاسیر است.

	۱۹۴۳		x	۱۹۲۳	تأسیس جمهوریت
	۱۹۴۴		x	۱۹۲۴	
	۱۹۴۵		xx	۱۹۲۵	
	۱۹۴۶	تصویب قانون تعدد احزاب	xx	۱۹۲۶	
	۱۹۴۷		xx	۱۹۲۷	
	۱۹۴۸		X	۱۹۲۸	تغییر حروف به لاتینی
	۱۹۴۹			۱۹۲۹	
x	۱۹۵۰	حاکمیت حزب دموکرات		۱۹۳۰	
	۱۹۵۱			۱۹۳۱	
	۱۹۵۲		x	۱۹۳۲	با حروف لاتینی
X	۱۹۵۳			۱۹۳۳	
	۱۹۵۴		x	۱۹۳۴	
xxx	۱۹۵۵			۱۹۳۵	
x	۱۹۵۶			۱۹۳۶	
xxX	۱۹۵۷			۱۹۳۷	
	۱۹۵۸		X	۱۹۳۸	
xx	۱۹۵۹			۱۹۳۹	
x	۱۹۶۰			۱۹۴۰	
xx	۱۹۶۱			۱۹۴۱	
xx	۱۹۶۲			۱۹۴۲	

۱. این سمپوزیوم توسط انتشارات فجر در سال ۱۹۹۶ در استانبول برگزار شد. آمار مربوط به سال‌های ۱۹۹۶-۲۰۰۰ توسط نگارنده به جدول افزوده شده است.

نگاهی به تاریخ ترجمه قرآن کریم... ۹۷ □

xxxxxxx	۱۹۸۲		xxX	۱۹۶۳	
xxxx	۱۹۸۳		x	۱۹۶۴	
xxxXXX	۱۹۸۴		xx	۱۹۶۵	
xxxxxxxxXXx	۱۹۸۵		x	۱۹۶۶	
xxXXXX	۱۹۸۶		xx	۱۹۶۷	
xxxxxX	۱۹۸۷		xxX	۱۹۶۸	
xxxxXX	۱۹۸۸		xxX	۱۹۶۹	
xxxxXX	۱۹۸۹		xx	۱۹۷۰	
xxxxxXXXXX	۱۹۹۰		X	۱۹۷۱	
xxxxxXXXX	۱۹۹۱			۱۹۷۲	
xxxXXXXXXXX	۱۹۹۲		xxx	۱۹۷۳	
xxxxxXXXX	۱۹۹۳		xX	۱۹۷۴	
xxx	۱۹۹۴		x	۱۹۷۵	
xXXXXXXXX	۱۹۹۵		x	۱۹۷۶	
xxxXXX	۱۹۹۶		xxx	۱۹۷۷	
xxxXXX	۱۹۹۷			۱۹۷۸	
xxxXXX	۱۹۹۸		xxxxxX	۱۹۷۹	پیروزی انقلاب اسلامی ایران
xX	۱۹۹۹		xxxxxxX	۱۹۸۰	
xxxx	۲۰۰۰		xxX	۱۹۸۱	